

УДК 141.3:167/168

КОМУНІКАТИВНА ФІЛОСОФІЯ В КОНТЕКСТІ УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ГУМАНІЗМУ

Андрій Левченко

*Хмельницький національний університет,
кафедра філософії та політології
вул. Інститутська, 11, 29016, м. Хмельницький, Україна*

Марія Левченко

*Хмельницький національний університет,
кафедра міжнародних економічних відносин
вул. Інститутська, 11, 29016, м. Хмельницький, Україна*

В умовах глобальної кризи особливої ваги набувають проблеми, що стосуються буття людини і людської спільноти в сучасному світі. Глобалізація накладає відчутний відбиток на всі вияви людського життя, спричиняючи значною мірою кризові явища не тільки в економіці, але й в культурі.

Ключові слова: комунікація, гуманізм, дискурс, розуміння, соціальна організація.

Глобалізацію можна характеризувати як процес світової взаємозалежності, як становлення єдиного взаємопов'язаного світу, в якому люди і народи не відділені один від одного непрохідними бар'єрами. Становлення глобальної свідомості, глибокі перетворення в різних сферах життя – в соціальній організації, економічній діяльності, науці, культурі – закладають основу для майбутньої єдності людства. Водночас глобалізація зачіпає основи існування людей, вона впливає на спосіб організації та функціонування суспільства в цілому і супроводжується прагненням по-новому структурувати світ. Феномен глобального світу вимагає нових акцентів в осмисленні важливих реалій людського буття, нових підходів до визначення засад існування людської спільноти.

Одним із негативних наслідків глобалізації може бути втрата людиною своєї самостійності й перетворення її в додаток до функцій, які вона виконує. Безпосереднім виявом глобалізації стала також посиленість тенденція до анонімності та загальної уніфікації людської діяльності. Особистість та її життя часто нівелюються на фоні тотального панування детермінант економічного і політичного порядку, інститутів влади і бюрократії. Досить помітною в сучасному світі стає також прогресуюча втрата колективної та персональної ідентичності. Проте людина не бажає миритися з утратою власної унікальності, зі знеціненням гуманістичних вимірів соціального існування. Закономірним і цілком зрозумілим є супротив глобалізації, акцентування уваги на тих особливостях і рисах культури, які є виразом її самобутності й неповторності.

На тлі складних завдань, що стоять перед людством, актуальним постає питання про необхідність утвердження принципів гуманізму як вихідних для розвитку людської спільноти загалом і окремої особистості зокрема. Дотримання їх є обов'язковою умовою для того, щоб різноманітний і багатозначний життєвий світ особистості став реальністю, а культура була простором реалізації людських сил, здібностей, внутрішньої свободи людини.

Філософія гуманізму передбачає встановлення універсальних умов людського співжиття і людського взаєморозуміння, гармонізацію основ соціального життя, переоцінку основних етичних норм і людських цінностей. По-новому у світлі гуманізму постає проблема значущості міжособистісних зв'язків і міжособистісної комунікації. Вони передбачають такі норми людської активності, які є необхідними не тільки для окремої людини, але й для людського товариства загалом.

Нові підходи до людської діяльності, до визначення гуманістичних засад людського життя, необхідність переоцінки людських цінностей пропонує комунікативна філософія. Її метою є встановлення універсальних умов можливого взаєморозуміння, обґрунтування людської солідарності через рівноправність і відповідальність усіх членів комунікативної спільноти людства, з'ясування змісту етичних норм та цінностей у взаємозв'язку із соціальним світом людини. Принципи комунікативної філософії є визначальними як для дослідження головних вимірів людського буття, так і для окреслення гуманістичних засад розвитку соціуму.

Комунікація в комунікативній філософії розглядається як універсальна реальність соціального існування, як вираз здатності суспільної людини до співіснування. На думку К.-О. Апеля, комунікація – це та інстанція, за допомогою якої індивіди, діючи комунікативно, мають змогу спільно обговорювати та обґрунтовувати дії, етичні норми та цінності [3, с. 225]. Така здатність характеризує сутнісний зв'язок між людьми. Комунікація не мислиться без людської спільноти, яка її й уможливує.

Велике значення в комунікативній теорії надається етичній проблематиці, яка дотична до проблем гуманізму. Осмислюючи шляхи пошуку загальних норм і цінностей людського співжиття, класики комунікативної філософії не схильні вважати розум єдиною авторитетною інстанцією в цій справі. К.-О. Апель вважає, що мусить бути створена нова етика, гуманістична за змістом, яка бере на себе відповідальність за людську діяльність та її наслідки в глобальному масштабі. На відміну від кантівської етики переконання, що спирається на розум, К.-О. Апель формулює основні принципи етики відповідальності. Така етика вимагає спільної солідаристської відповідальності людей за свої дії і розв'язання проблем шляхом досягнення взаєморозуміння та інтерсуб'єктивного узгодження вихідних етичних норм і принципів, а також гуманістичних засад існування людського товариства [2, с. 400].

Відповідно до норм і цінностей етики відповідальності можуть здійснюватися і реально здійснюються процеси гуманізації людського життя. Велике значення в цих процесах надається дискурсу, всебічному обговоренню важливих проблем із метою досягнення консенсусу. Дискурс створює однакові (симетричні) умови вибору й здійснення комунікативних дій усіх учасників і тим самим виключає будь-який примус, а отже, постає як «необмежена пануванням комунікація». Наголошуючи на значенні дискурсу в людському житті, К.-О. Апель міркує, що «він становить філософськи та політично останню інстанцію, якою і завдяки якій мають санкціонуватись спільна відповідальність людей за свою діяльність та наслідки діяльності, за свої теорії та свої нормативні домагання значущості» [2, с. 402].

Надзвичайно важливим є те, що у фундаментальних вимогах дискурсивної етики, вимогах дискурсивно організованої відповідальності людства за свої колективні дії міститься постулат гуманізації стосунків між людьми. Як відзначає А. Єрмоленко, принципи етики відповідальності (комунікативної етики) орієнтовані на збереження буття як такого, а також таких конвенцій та інституцій людської культурної традиції, котрі сумірні з ідеальним масштабом дискурсивної етики і є важливим етапом у прогресивному здійсненні гуманних зусиль людського буття [4, с. 163].

Дискурс обов'язково передбачає автономність кожної особистості, власної позиції кожного індивіда. Таким чином, у спільноті реалізується людська здатність чути й розуміти інших. Дискурс не виходить із вимог категоричності мислення та мови, нормативності вчинків, однозначності дій. Він є результатом дій і вчинків, орієнтованих на порозуміння. У дискурсі одна людина мусить ставитися до іншої, як до суб'єкта. Очевидно, що норми ідеального дискурсу задають і спрямованість реальних людських стосунків, спрямовують людину та людське співтовариство до гуманістичних принципів існування. Втілення в соціальному житті принципу дискурсу створює умови для утвердження цінності особистості, для самовизначення людини в просторі соціальних порядків, насамперед порядків людського співробітництва.

Спосіб консенсуально-дискурсивного розв'язання проблем і конфліктів, що пропонує комунікативна філософія, а також ідеальна комунікативна спільнота як теоретична модель реальних людських стосунків виступають важливою умовою втілення принципів гуманізму в житті.

Цінність гуманізму, а також великі перспективи й можливості дискурсу необхідно враховувати, виходячи зі складності сучасної духовної ситуації, яку переживає сьогодні сучасна людина і людство взагалі. Ця ситуація визначається домінуванням технократичного мислення над моральністю, бюрократичних структур над індивідуальністю. Людина в таких умовах перетворюється на «гвинтик», «на ресурс», «на матеріал». Технократизм ігнорує не лише людину, а і її культурні особливості. Людські взаємини в сучасному світі стають непрозорими, анонімними, незбагненими, що, власне, становить небезпеку для самої особистості. Тому нагальною і надзвичайно актуальною є потреба обґрунтування й дотримання моральних, гуманістичних норм у сучасному суспільстві. Суспільство мусить створити такі форми інституціональної легітимації етичних норм і цінностей, які одночасно виступають головними умовами його морального вдосконалення. Тому дуже важливими в сучасному світі стають вимоги універсальністської етики відповідальності. К.-О. Апель наголошує, що сьогодні цілком реальними є небезпеки, які стосуються людства загалом, що «вперше за всю історію людства є очевидною ситуація, в якій люди саме через спільну небезпеку змушені взяти на себе спільну відповідальність» [3, с. 231].

Людське буття характеризується здатністю людей до взаємодії, спілкування, взаєморозуміння. Через діяльність і комунікацію людина стає причетною до життя певної спільноти, усвідомлює свою відповідальність за свої дії та вчинки перед іншими людьми. Функціонування людської спільноти завжди залежить від міри активності особистості. З цього погляду нагальними проблемами філософії є дослідження соціального та духовного досвіду життя людей минулого, виявів їхньої активності, характеру їхньої діяльності та спілкування, способів соціальної інтеграції. Суто соціологізаторські, марксистські уявлення про історію і суспільство відходять у минуле [1].

Сучасна філософія відзначає очевидну «проблематичність» людини, яка великою мірою вже не знає, чим вона є (Франкл, Фромм, Шелер). У процесі свого «становлення», завдяки самосвідомості й наявності «діяльного центру особистості», людина, на думку М. Шелера, виявляється здатною до вирішення протиріч між собою і соціальним середовищем. А. Гелен вважає, що людина – передусім діяльна істота, яка долає свою «недостатність» у процесі створення «другої природи» – «культурного світу». Представники філософської антропології розглядають людську діяльність виключно як культурно творчу. Культура характеризується як єдиний «життєвий світ» людини, єдиний фактор її існування, що забезпечує цілісність особистості.

Можна констатувати, що з початку ХХ століття у філософії склався образ людини як істоти активної, діяльної, що вільно творить світ і саму себе за своїми власними уявленнями, конструює світ свого власного існування, реалізує в цьому світі свої можливості. Саме буття постає не як об'єктивна, незалежна від людини реальність, але як людське буття, як життя людини, що реалізовується в її діяльності, формах спілкування, способах взаємодії з іншими.

Діяльність і спілкування виступають фундаментальними засадами як окремого індивіда, так і людської спільноти. Людська діяльність є не тільки доцільною, тобто такою, що визначається, регламентується нормами і детермінується заданими параметрами, але й має ознаки цілепокладання. Це означає певну незалежність людини від умов наявного буття, її здатністю вийти за межі стійких детермінацій, до вільного конструювання тих чи інших цілей. Вільна, творча діяльність є ознакою людського життя. Вона містить у собі можливість конструювання форм соціального існування, використання досягнутих результатів для подальшої творчості. Таким чином, очевидним є продуктивний момент людської діяльності.

Крім того, людська діяльність є ціннісно орієнтованою, тому що всі елементи культури, на фоні яких вона розгортається, завжди мають те чи інше значення для людини, тобто виступають як цінності. Цінності є результатом і умовою комунікативної діяльності, в ході якої встановлюється значення всього існуючого для людини. Будь-яка діяльність несе на собі печать суб'єктивності, тобто світоглядних установок, ціннісних орієнтацій, мотивацій особистості.

Таким чином, діяльність людини – це активність, спрямована на досягнення і перетворення світу і себе, на творення тих чи інших форм соціального існування людини. Вона є універсальною характеристикою людського відношення до світу і виступає вихідною засадою для конкретного вивчення різних форм і виявів людської активності, в тому числі й такої форми людської взаємодії, як соціальна організація.

Осмислення специфіки людського буття, особливостей функціонування соціальної організації в історії передбачає також урахування продуктивних можливостей спілкування. Як і діяльність, спілкування є фундаментальною ознакою буття людської спільноти, необхідною умовою здійснення життєдіяльності людини. Являючи собою складний і багатогранний процес взаємодії та взаємовпливу людей, спілкування включає в себе відношення людей один до одного, комунікацію як процес передачі та обміну інформацією, міжособистісні чи функціонально-рольові відносини тощо. Спілкування виступає не лише однією з найважливіших сторін буття людини, але й умовою функціонування конкретно-історичних форм організації.

Говорити про колективну співвідповідальність важко, маючи на увазі лише окремого індивіда. Скоріше суб'єктом і творцем такої відповідальності повинна бути спільнота у вигляді різноманітних зібрань, конференцій, об'єднань. Зусилля її членів спрямовуються на ідею дискурсу, орієнтованого на взаєморозуміння, в якому були би представлені інтереси кожної особистості. Водночас вимога універсалістської моралі й демократичної співвідповідальності в глобальному масштабі доповнюється ідеєю повернення і збереження власних національних традицій і тих життєвих форм, в яких представлене неповторне буття людини.

Способом існування сучасної людини стає не однозначна, предметно-речова комунікація, а дискурс, в якому фіксується як автономія індивіда, так і належність його до тих форм життя, що інтерсуб'єктивно визнаються ним. Цінність індивіда, його інтереси, повага до його життя доповнюються усвідомленням значущості його співбуття з іншими. Ураховання можливостей гуманістичного мислення, таким чином, є вагомою підставою для спроб відійти від розуміння однозначності детермінації людського життя та історичного процесу в дусі марксистського історизму.

Відповідно до викликів сучасного світу людина повинна вийти за вузькі рамки цілорациональної діяльності й спрямувати свої сили на забезпечення можливості співжиття і виживання в кризових ситуаціях сучасного світу. Необхідність співбуття з іншим, врахування позиції та поглядів іншого передбачає вироблення у людини низки якостей, які визначають саму людину до співпраці й співіснування, до усвідомлення неповторності й цінності кожної людини. Досить актуальними в цьому сенсі є слова Ю. Габермаса: «Ми мусимо вчитись розуміти, що в ім'я морального універсалізму не можна виключати іншого, хто залишається чужим для інших, зраджує саму ідею універсалізму. Тільки надавши радикальну свободу розвитку індивідуальних життєвих дій і окремих життєвих форм, можна відстояти універсалізм однакової поваги до кожного і солідарності з усіма, хто має людське обличчя» [5, с. 25]. Цілком природно, що за таких умов і за таких вимог на перший план висувуються загальнозначущі, гуманістичні мотиви людської діяльності, інтереси та цінності, які є наслідком розуміння людини як центру буття.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В.П., Губерський Л.В. Михальченко М.І. Соціальна філософія: Історія, теорія, методологія: підр. для вищ. навч. закладів. 3-є вид., випр. й доповн. К.: Генеза, 2006. 654 с.
2. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу; Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999. С. 395–413.
3. Апель К.-О. Ситуація людини як етична проблема; Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999. С. 231–255.
4. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. К.: Лібра, 1999.
5. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. СПб: Наука, 1992.

COMMUNICATIVE PHILOSOPHY IN THE CONTEXT OF THE ESTABLISHMENT OF THE PRINCIPLES OF HUMANISM

Andrii Levchenko

*Khmelnytsky National University,
Department of Philosophy and Political Science
Instytutska str., 11, 29016, Khmelnytsky, Ukraine*

Mariia Levchenko

*Khmelnytsky National University,
Department of International Economic Relations
Instytutska str., 11, 29016, Khmelnytsky, Ukraine*

The paradigm of communicative philosophy in the context of forming cultural tradition of humanism is analysed. The different aspects of the life humanizing in the global world are examined in connection with norms and values of ethics of responsibility. A conclusion is made, that the modern method of the human life became not monosemantic, instrumental communication, but discourse and understanding.

Key words: communication, humanism, discourse, understanding, social organization.